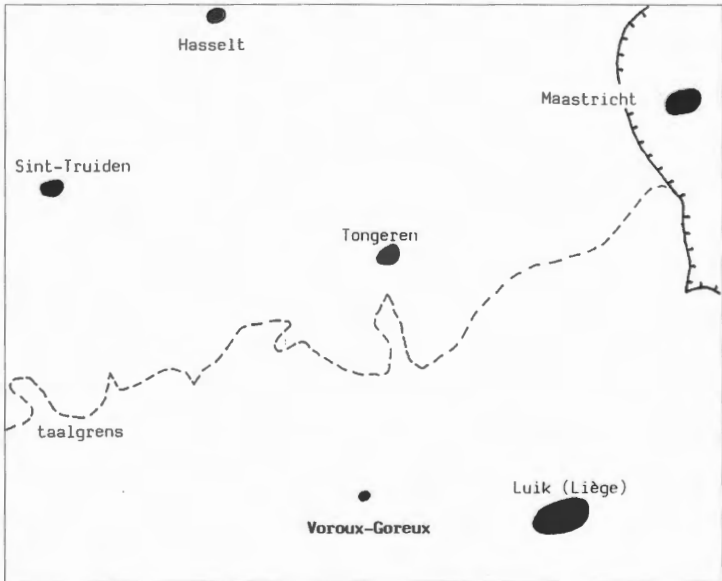

**Vergelijkend onderzoek
naar lexicaal dialectverlies
en standaardtaalinvloed
aan beide kanten
van de Vlaams-Waalse taalgrens :
een case-study**

Tien jaar geleden ben ik in Wallonië gaan wonen, en het is me sindsdien vaak opgevallen, dat de positie en de verhouding van dialect en standaardtaal *onder* de taalgrens sterk verschillen van die *erboven*. De taalsituatie in Vlaanderen wordt dikwijls contrastief onderzocht met die in Nederland (zie o.a. Geeraerts 1997). Het lijkt mij echter interessant om ze ook eens naast die in Wallonië tegen het licht te houden.

Op basis van enquêtemateriaal over de dialecten in Wallonië en in het zuiden van Limburg, verzameld door de departementen Romaanse en Germaanse talen van de Université de Liège, kon ik een vergelijkend onderzoekje doen naar lexicaal dialectverlies en de invloed van de standaardtaal in het Vlaamse Tongeren (Q162) en in het 15 kilometer verderop gelegen Waalse Voroux-Goreux (L45 - PALW) (zie de onderstaande kaart). Van deze case-study wordt hier verslag gedaan. Er worden ook enkele opmerkingen aan toegevoegd over de (evolutie van de) taalsituatie in Wallonië en in Vlaanderen in het algemeen.

Onderzoeksplaatsen :
Tongeren en Voroux-Goreux

1. TONGEREN

1.1. *Historische schets van de taalsituatie*

Het Vlaamse provinciestedje Tongeren (ca. 30.000 inwoners) raakte in de loop van de 19de eeuw sterk verfranst, een situatie die pas sinds het begin van de 20ste eeuw geleidelijk werd gekeerd (zie o.a. Bruggen 1980, Hanson 1985, Vancrayebeck 1997).

Van het einde van de 13de tot het einde van de 18de eeuw waren zo goed als alle bestuurlijke akten in Tongeren in het Nederlands en hoewel de stad tot het Prinsbisdom Luik behoorde, was ook de kerktaal er het

Nederlands. Omdat de betrekkingen met Luik erg nauw en belangrijk waren, was er sinds 1578 (ook) een Franse meester aanwezig in de Tongerse scholen.

In de Franse Tijd (1795-1814) werd de Franse administratie ingevoerd en kreeg de taal van Voltaire een ruimere plaats in het onderwijs. De taalpolitiek van Willem I, tijdens de korte periode van het Verenigd Koninkrijk (1814-1830), bracht daar slechts tijdelijk verandering in.

Na de Belgische onafhankelijkheid (1830) werd de taalvrijheid hersteld, wat in de praktijk betekende dat als officiële taal vooral het Frans werd gebruikt. Tabel 1 geeft een overzicht van het taalgebruik in de Tongerse administratie en het bestuur in de periode 1820-1930. Daaruit is duidelijk de verfransing van deze domeinen af te lezen in het jonge 19de-eeuwse België en de geleidelijke (her)vernederlandsing ervan sinds de eeuwwisseling, dankzij de opeenvolgende taalwetten. Ook het onderwijs raakte sterk verfranst. In de Tongerse secundaire scholen was de les- en voertaal uitsluitend het Frans. Ook daar kwam pas vanaf de eeuwwisseling zeer langzaam verandering in. De volledige vernederlandsing van het secundair onderwijs in Tongeren heeft tot ver in de 20ste eeuw op zich laten wachten.

De sterke positie en de grote invloed van het Frans in Tongeren was echter niet in de eerste plaats aan het bestuur en het onderwijs te wijten. Een belangrijke begunstigende factor was de economische oriëntatie op Luik. Tot de jaren '30 van deze eeuw was meer dan de helft van de actieve Tongerse bevolking werkzaam in de Luikse industrie. Luik was tevens het grootste regionale koopcentrum voor de Tongenaren. Ook de taalgrenssituatie heeft de verfransing in de hand gewerkt. Er waren

Tabel 1 : Taalgebruik bestuur en administratie Tongeren 1820-1930
(naar *Bruggen 1980/Vancrayebeck 1997*)

	1820	1830	1834	1838	1842	1846	1850	1854	1858	1862	1866	1870	1874	1878
B S	ooo	ooo	ooo	===	===	===	===	===	===	===	===	===	===	===
B R	ooo	ooo	===	===	===	===	o	o	===	===	===	===	===	===
V G	ooo	ooo	===	===	===	===	===	===	===	===	===	===	===	===
B SCH		ooo	===	===	===	===	===	===	===	===	===	===	===	===
P SCH	ooo	ooo	ooo	ooo	ooo	ooo	ooo	ooo	ooo	ooo	ooo	ooo	o	o
V A	ooo	ooo	ooo	===	===	===	===	===	===	===	===	===	===	===
U A B		ooo	ooo	===	===	===	===	===	===	===	===	===	===	===
R S A	ooo	ooo	ooo	===	===	===	===	===	===	===	===	===	===	===
V GOD			===	===	===	===	===	===	===	===	===	===	===	===
U B GOD		ooo	===	===	===	===	===	===	===	===	===	===	===	===
J GOD		===	===	===	===	===	===	===	===	===	===	===	===	===
R S GOD		===	===	===	===	===	===	===	===	===	===	===	===	===

Legende :

ooo Nederlands

=== Frans

=== Meer Frans dan Nederlands

o Meer Nederlands dan Frans

B S Burgerlijke stand

B R Bevolkingsregisters

V G Verslagen gemeenteraad

B SCH Besluiten schepencollege

P SCH Publicaties schepencollege

V A Verslagen armbestuur

U B A

R S A

V GOD

U B GOD

J GOD

R S GOD

Uitgaande brieven armbestuur

Rekenplichtige stukken armbestuur

Verslagen godshuizencommissie

Uitgaande brieven godshuizencommissie

Jaarrekening godshuizencommissie

Rekenplichtige stukken godshuizencommissie

	1882	1886	1890	1894	1898	1902	1906	1910	1914	1918	1922	1926	1930
B S	====	====	====	====	====	====	====	====	====	ooo	ooo	ooo	ooo
B R	====	====	====	ooo	ooo	ooo	ooo	ooo	ooo	ooo	ooo	ooo	ooo
V G	====	====	====	====	====	====	====	====	====	o	o	ooo	ooo
B SCH	====	====	====	====	====	====	====	====	====	o	o	o	ooo
P SCH	o	o	o	o	o	o	o	o					
V A	====	====	====	====	====	====	====	====	====	ooo	o	o	ooo
U A B	====	====	====	====	====	====	====	====	====	o	o	o	
R S A	====	====	====	====	====	====	====	====	====	o	o	o	
V GOD	====	====	====	====	====	====	====	====	====	====	====	====	
U B GOD	====	====	====	====	====	====	====	o	o	o	o	o	
J GOD	====	====	====	====	====	====	====	====	====	====	o	o	
R S GOD	====	====	====	====	====	====	====	====	====	====	====	====	

Legende :

ooo Nederlands

==== Frans

==== Meer Frans dan Nederlands

o Meer Nederlands dan Frans

B S Burgerlijke stand

B R Bevolkingsregisters

V G Verslagen gemeenteraad

B SCH Besluiten schepencollege

P SCH Publicaties schepencollege

V A Verslagen armbestuur

U B A Uitgaande brieven armbestuur

R S A Rekenplichtige stukken armbestuur

V GOD Verslagen godshuizencommissie

U B GOD Uitgaande brieven godshuizencommissie

J GOD Jaarrekening godshuizencommissie

R S GOD Rekenplichtige stukken godshuizencommissie

intensieve contacten met Franstalige streekgenoten : het toenmalige arrondissement Tongeren telde immers een aantal Franstalige gemeenten (o.a. Bitsingen/Bassenge, Eben Emael, Rukkelingen-op-de-Jeker/Roclenge-sur-Geer, Wonck). De belangrijkste begunstigende factor van het Frans is waarschijnlijk de voorbeeldfunctie geweest van de (hogere) burgerij, die snel het maatschappelijk en cultureel hooggewaardeerde Frans als omgangstaal ging hanteren (cf. Férir 1943). Volgens de talentellingen van 1910 tot 1947 woonden er in Tongeren procentueel meer uitsluitend Franstaligen en vooral meer tweetaligen dan in andere, vergelijkbare Limburgse steden (cf. Van-craeyebeck 1997).

Het hoogtepunt van de verfransing van de Tongerse burgerij lag waarschijnlijk in het begin van de jaren dertig. Georges Férir, die in 1943 onderzoek deed naar de invloed van het Frans op het Tongers dialect, schreef toen : « *Sedert een tiental jaren kan de Fransche taal, in Tongeren, hoe langer hoe minder het gewonnen veld behouden, en wel ten voordeele, niet van het algemeen Nederlandsch, maar van het Tongersch, dat zich echter sterk vernederlandscht heeft.* »

1.2. *Dialectverlies en standaardtaalinvloed vandaag*

In 1990 heeft Ann Maule in Tongeren een mondelinge enquête gehouden naar de kennis en het gerapporteerde gebruik van 100 verouderende dialectwoorden. Ze waren geselecteerd uit de *Túngërsë Diksjênêr* (1986) van André Stevens en hadden alle betrekking op zaken en begrippen die vandaag de dag nog bestaan, gebruikt worden of gangbaar zijn. De 56 proefpersonen waren verdeeld over twee leeftijdscategorieën (tussen 20 en 30, en +60), die telkens weer onderscheiden waren naar sociale klasse

(lagere en midden) en sekse. De resultaten vindt men in onderstaande tabel.

Tabel 2 : Enquêteresultaten
lexicaal dialectverlies Tongeren (Maule 1990)

<i>Kennis</i>				<i>Gebruik</i>			
LOM	80	LJM	72	LOM	71	LJM	59
MOM	84	MJM	58	MOM	64	MJM	43
LOV	74	LJV	73	LOV	61	LJV	56
MOV	80	MJV	60	MOV	65	MJV	40

Legende :

LOM = Lagere klasse Oudere Mannen   LOV = Lagere klasse Oudere Vrouwen
LJM = Lagere klasse Jongere Mannen   LJV = Lagere klasse Jongere Vrouwen
MOM = Middenklasse Oudere Mannen   MOV = Middenklasse Oudere Vrouwen
MJM = Middenklasse Jongere Mannen   MJV = Middenklasse Jongere Vrouwen

Welk beeld komt uit deze cijfers naar voren en hoe is dat te interpreteren ? Ik beperk mij in de hier volgende bespreking tot de meest opvallende verschillen *tussen de generaties*. De verschillen tussen kennis en gebruik en de *synchrone* sociale verschillen en sekseverschillen laat ik buiten beschouwing (zie daarvoor Maule 1990).

Uit de cijfers blijkt, dat de meeste groepen jongeren duidelijk minder woorden uit de afgevraagde lijst kennen en gebruiken dan de corresponderende groepen ouderen. Het gemiddelde woordverlies over de generaties bedraagt ongeveer 15 %. De verdwenen of verdwijnende dialectwoorden worden in driekwart van de gevallen door standaardtaalwoorden vervangen (meestal in een (mor)fonologisch gedialectiseerde vorm) of door dialectwoorden die met standaardtaalwoorden samenvallen en daardoor ondersteund worden. Enkele voorbeelden : het oude *bèië* wordt steeds vaker gesubstitueerd door *wàachtë*, *bèsjroensë* door *bédriegë*, *sjaftig* door *fèl*, *pèrmènièrë* door

wàandëlä. Deze vorm van dialectverlies en -substitutie is bekend : in taalgemeenschappen waar naast een dialect ook de overkoepelende standaardtaal (of een variëteit daarvan) voorkomt, gaan de kennis en het gebruik van het dialect vaak achteruit ten voordele van de standaardtaalvarianten. De oorzaken van dit proces en de factoren die het kunnen bepalen zijn in de vakliteratuur beschreven (o.a. in Hagen & Münstermann 1985) : ik hoef daar hier dus niet op in te gaan. Wat ik over substitutie van verdwijnende dialectwoorden wel wil opmerken is, dat (jongere) dialectsprekers de preciese betekenis van verouderende woorden soms zo slecht kennen, dat zij deze door woorden substitueren die niet helemaal dezelfde betekenis hebben.

Ongeveer 20 % van de verdwijnende dialectwoorden wordt door andere dialectwoorden vervangen. Enkele voorbeelden : *biebëläbök*, een benaming voor iemand wiens gedrag de aandacht trekt, wordt vervangen door *bësjàarmökër*, *bësjàarmëkkër* of *bësjàarmënnëkë* « drukte-maker », *mànkëlik* « wankel, niet stevig » door *pànk* of *krammikëlek*, *palsjôtërë* « staan zwetsen, lullen, babbelen » door *sjëmmëlä* of *bëmmëlä* « babbelen ». Binnen deze categorie van dialectische substituuwoorden (of is het er eerder naast ?) moet men een (vrij heterogene) groep vormen onderscheiden met een ruimere verspreiding, een bereik dat veel verder reikt dan het grondgebied van de stad of streek. Voorbeelden zijn de vervanging van *brónspòt* « persoon die zijn gezicht 'hoog' draagt » door *dikkë nàk*, *sjóm màasj* « werkloosheidsuitkering » door *dòp*, *drëkkàar* « vuilniswagen » door *vaukkàar*, *sóí* « zeurpiet » door *zôog* of *zëeg*. Woorden als *dop*, *dikke nek*, *vuilkar* en *zaag*, die in grote delen van Vlaanderen tot de informele spreektaal, de omgangstaal dus, behoren (maar niet

noodzakelijk allemaal hetzelfde verspreidingsgebied hebben), kan men als regiolectisch bestempelen. Ze vormen een belangrijke substitutiebron voor geografisch beperkter of sociaal lager geconnoteerde dialectwoorden.

Circa 5 % van de verdwijnende dialectwoorden wordt door Franse leenwoorden gesubstitueerd (die meestal al in het locale dialect of het ruimere regiolect aanwezig waren). De door Franse leenwoorden vervangen dialectwoorden zijn vaak zélf van Franse herkomst, zoals bij de substitutie van *allégôsê* « opwinding, herrie » door *ambêras* en van *vòllóvôo* « kippenpastei » door *viedè* (dat eigenlijk « kippenpasteitje », mét korfje dus, betekent) het geval is, maar soms ook niet : het autochtone *stêchêlê* « nijdig redetwisten », bijvoorbeeld, wordt wel eens door *rispètièrê* (eigenlijk « tegenspreken ») vervangen.

De invloed van het Frans op het Tongers is erg groot geweest, zoals het onderzoek van Férir uit 1943 laat zien. Hij kon nog honderden Franse leenwoorden registreren in àlle domeinen van het openbare en van het privé-leven. Die sterke invloed is vooral te verklaren door de alomtegenwoordigheid van het Frans in de toenmalige Tongerse samenleving en in de werkomgeving van talrijke Tongenaren. De invloed van de Waalse dialecten, waarmee de Tongerse arbeiders in de Luikse industrie in contact kwamen, was veel kleiner. Férir kon in 1943 slechts een tiental Waalse leenwoorden registreren (o.a. *zjat* « kopje » uit Waals *jatte* (dat ook in het oudere Frans voorkwam), *gravvî* « grint » uit Waals *gravî* en *roeflièrê* « snel (voorbij)rijden » uit Waals *roufler*). Hij merkt op, dat hoewel Tongerse arbeiders doorgaans wél een beetje Waals en géén Frans kenden, ze toch makkelijker Franse dan Waalse woorden overnamen. Het Waals had duidelijk niet de grote aantrekkingskracht en invloed die het

prestigieuze Frans wél kende. De invloed van het Frans op het Tongers is na de jaren '30 beginnen af te nemen (cf. Féris 1943), omdat het zijn dominante positie in de stad toen geleidelijk begon te verliezen (cf. 1.1.).

Of Franse leenwoorden vandaag de neiging hebben sneller uit het dialect te verdwijnen dan autochtone woorden, is niet duidelijk. Maule kon in 1990 alleen vaststellen dat een aantal Franse leenwoorden (bijna) volledig door Nederlandse woorden wordt vervangen, zoals *avvénier* door *taukoms*, *bàttai* door *gëvêech*, *tôpôo* door *stëmpël* (*küssë*), *mattëmëtik* door *rêkënë* of *wiskündë*, *vëllómòttëur* door *brómmër*. Maar van een sterke anti-Franse reflex lijkt bij de Tongerse dialectsprekers geen sprake te zijn: een groot aantal Franse leenwoorden wordt in de omgangstaal immers onverkort gehandhaafd. Voorbeelden zijn *sjàs* « wc-spoeling », *kaijé* (dat maar zelden vervangen wordt door *sjrif* of *sjraifboek*) en *vwaijèzjeur* « (handels)reiziger ». Opvallend is, dat de Franse 'blijvers' vaak woorden zijn die in Vlaanderen een vrij ruime verspreiding kennen in de informele spreektaal (en dus een regiolectstatus hebben).

Ik wil nog even terugkomen op de enquêteresultaten in tabel 2. Daaruit blijkt namelijk, dat het dialectverlies in Tongeren – zowel wat de kennis als wat het gebruik betreft – veel groter is in de middenklasse dan in de lagere klasse. Dit heeft waarschijnlijk te maken met de verschillende maatschappelijke waardering van dialect en standaardtaal, en de sociologische structuur van de Tongerse bevolking. In Tongeren, dat vanouds gedomineerd wordt door de burgerij en de middenstand, was en is het streven naar (behoud van) prestige en status bij de middenklasse erg groot. In het taalgebruik manifesteert zich dat vandaag blijkbaar door een sterker terugdringen

van dialectwoorden en de substitutie ervan door standaardtaal- of regiolectvarianten. Zo lijkt de middenklasse in Tongeren nu voorop te lopen in het streven naar een verzorgdere, algemener verstaanbare omgangstaal (daarbij natuurlijk ook geholpen door hun hogere scholingsgraad), zoals ze 50-60 jaar geleden nog voorop liep in het gebruik van het Frans als prestigetaal (cf. Féris 1943).

Uit de cijfers in tabel 2 blijkt verder nog dat, ten eerste, de kennis en het gebruik van dialectwoorden bij de groep oudere vrouwen uit de lagere klasse het laagst is van alle groepen ouderen en dat, ten tweede, het dialectverlies bij de vrouwen uit de lagere klasse het kleinst is van alle onderzochte groepen. Het eerste is misschien toe te schrijven aan een grotere gevoeligheid voor seksestereotiepe waarden en normen of sociale positie, of aan een grotere drang tot sociale mobiliteit die vroeger mogelijk bij de vrouwen uit de lagere klasse aanwezig was. Het tweede komt waarschijnlijk doordat de sociaal-economische emancipatie van vrouwen uit de lagere klasse — helaas — het minst geslaagd is : uit de publicatie van de *Vlaamse Regionale Indicatoren* in 1997 blijkt immers dat het scholingsniveau van jonge vrouwen uit de lagere klasse nog steeds gering is en dat het aantal werklozen en de duur van de werkloosheid in deze groep het hoogst liggen.

2. VOROUX-GOREUX

2.1. *Historische schets van de taalsituatie*

Voroux-Goreux ligt in Waals Haspengouw op 12 km ten westen van Luik. Het telt ongeveer 1000 inwoners en

maakt deel uit van de gemeente Fexhe-le-Haut-Clocher. Voroux-Goreux is dus een landelijk dorpje en als zodanig niet het meest geschikte vergelijkingspunt voor een kleine stad als Tongeren. De keuze voor een Waalse stad was echter onmogelijk, om de eenvoudige reden dat het dialect als omgangstaal volledig verdwenen is in de stedelijke agglomeraties in Wallonië (behalve hier en daar bij de oudste generatie). Wat men in de steden nog wel aantreft, zijn een beperkt aantal sociodialectische taalverschijnselen, vooral in de uitspraak. Een bekend Luiks voorbeeld is de zgn. 'onzuivere' realisatie van vocalen die 'zuiver' horen te klinken : de gesloten *i* wordt als halfgesloten *I* uitgesproken (b.v. in *Jeanine*) en de gesloten *y* als centrale $\wedge$ (b.v. in *le bus*). Deze uitspraak is sociaal echter zo gestigmatiseerd, dat dit voor sommige Luikse studenten-Nederlands een psychologische barrière vormt om de onzuivere klinkers in het Nederlands correct te realiseren.

Dialectonderzoek in een Waalse stad is vandaag de dag dus eigenlijk niet meer mogelijk. Maar ook op het Waalse platteland is de taalsituatie sinds het begin van de 20ste eeuw ingrijpend veranderd (cf. Blampain e.a. 1997). De eentalige dialectsprekers zijn er verdwenen. Men vindt er nog wel een aantal tweetaligen bij de oudere generaties, maar de meerderheid spreekt alleen nog Frans. De tweetaligen leven in een diglossie-situatie : het Frans is schrijftaal en daarnaast ook spreektaal in formele situaties en in contacten met jongeren of vreemden, het dialect is omgangstaal met leeftijdgenoten of ouderen in de familie- en vriendenkring. Factoren die de verdwijning van de dialecten en de invoering van het Frans hebben bevorderd, zijn de verplichting – vanaf 1918 – om ten minste naar de lagere school te gaan, de

versnelde industrialisatie en de bevolkingsvermenging die daar het gevolg van was, de verbreiding van moderne communicatiemiddelen en de ontwikkeling van de media.

De verfransing van Waalse dorpen verliep meestal als volgt (cf. Blampain e.a. 1997). In het begin van de 20ste eeuw deden dorpsonderwijzers vaak noodgedwongen nog een beroep op het dialect om les te geven. Na 1920 echter werd de verplichting om Frans te spreken op school, ook tijdens het speelkwartier, stipt nageleefd. Tussen de twee wereldoorlogen werd deze verplichting voor schoolgaande kinderen uitgebreid tot het gezinsdomein. De vaders hadden het daar erg moeilijk mee maar de moeders hebben bijna systematisch hun dialectische moedertaal opgeofferd en spraken met hun kinderen Frans om hun slaagkansen op school en hun latere carrièremogelijkheden niet in gevaar te brengen. Onder elkaar bleven de ouders wel dialect spreken. De kinderen konden het alleen nog buiten het gezin leren/spreken : van/met de grootouders en ouderen – ook oudere vriendjes – in het algemeen. De jongens uit deze eerste generatie kinderen met Frans als moedertaal, gingen zich na de schoolperiode (meestal tot 14 jaar) op taalgebied anders gedragen dan de meisjes. De meeste jongens gingen namelijk (weer) dialect spreken : niet alleen met de ouderen maar ook met leeftijdgenoten en zelfs met de ouders, vooral dan met de vader. De meisjes echter bleven meestal Frans spreken en hadden slechts een passieve dialectkennis. Hun kinderen, zowel de jongens als de meisjes, werden dan uitsluitend in het Frans opgevoed. In de jonge gezinnen die na de Tweede Wereldoorlog werden gevormd, waren beide ouders meestal eentalig Franstaligen. Zo werden in nauwelijks een halve eeuw tijds de dialecten in Wallonië verdrongen (ze zijn eigenlijk alleen

nog voor de ouderen beperkt functioneel) en is voor de jongeren het Frans in alle domeinen de enige gebruikte taal geworden.

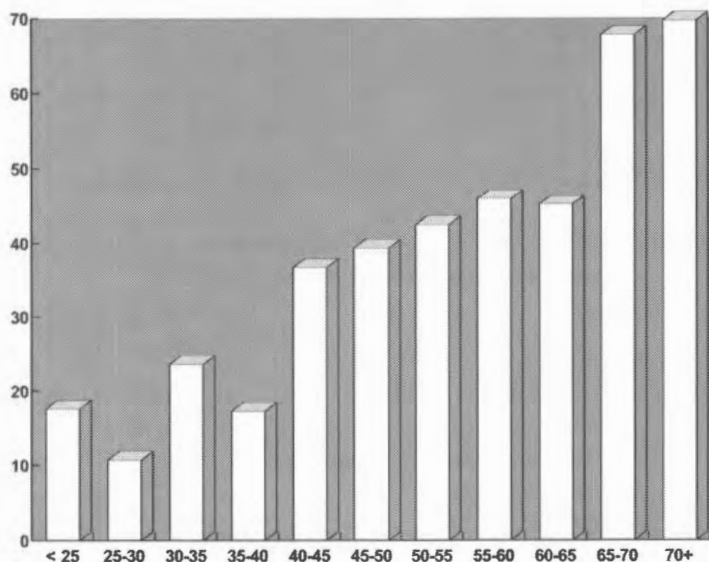
Dankzij een enquête van Annick Fréson in 1996, weten we vrij goed hoe het bij de verschillende leeftijdsgroepen in Voroux-Goreux met de (gerapporteerde) dialectbeheersing gesteld is. De vraag die aan de inwoners van het dorp werd voorgelegd was of ze nog Waals begrepen en konden spreken. Tabel 3 en tabel 4 geven per leeftijdsgroep het percentage ja-antwoorden weer.

De dalende tendens is duidelijk. Opvallend is de 'knik' ter hoogte van de 65- en de 40-jarigen. De uitslagen voor de groepen jongeren zijn in zoverre misleidend dat zij meestal alleen nog in zeer specifieke omstandigheden dialect spreken : b.v. in het locale toneelgezelschap dat Waalse stukken speelt, op dialectbijeenkomsten of met de grootouders om het (verder) te leren en te oefenen. Voor die jongeren – en voor vele ouderen – heeft het bewaren en hanteren van het dialect eenzelfde functie als

Tabel 3 : Dialectbeheersing
bevolking Voroux-Goreux (Fréson 1996)

Leeftijdsgroepen	% mensen die zeggen Waals te begrijpen en te spreken
< 25	17,7
25-30	10,7
30-35	23,7
35-40	17,3
40-45	36,8
45-50	39,4
50-55	42,5
55-60	45,9
60-65	45,2
65-70	67,8
70+	69,6

Tabel 4 : Grafiek dialectbeheersing
bevolking Voroux-Goreux

de beoefening van oude ambachten en het dragen van traditionele streekkostuums op de jaarlijkse folkloristische feesten, en het in stand houden van volksgebruiken en -tradities : het is de uitdrukking van hun verbondenheid met *le terroir Wallon*, een middel om in gezelschap hun Waalse wortels en identiteit te bevestigen en om van de Waalse cultuur te genieten en haar te bewaren. De 'beoefening' en instandhouding van het Waals wordt om die redenen trouwens gesteund en bevorderd : er bestaat een vrij actieve Société de Langue et de Littérature wallonnes, in Luik worden avondlessen georganiseerd om Waals te leren, Fréquence Wallonie van de RTBF-radio zendt elke ochtend een kort programma uit over Waalse woorden en uitdrukkingen ('Les mots Wallons de Guy

Fontaine') en programmeert wekelijks een Waals luisterspel, op verschillende plaatsen zijn er toneelverenigingen en poppentheaters die Waalse stukken spelen, enz. Deze cultivering van het Waals leidt echter geenszins tot een herintroductie ervan als omgangstaal. Integendeel : het bevestigt eerder zijn speciale status als 'bedreigd historisch cultuuroed dat beschermd moet worden'.

2.2. *Dialectverlies* *en standaardtaalinvloed vandaag*

Hoe is het met de reële dialectkennis gesteld van de inwoners van Voroux-Goreux ? Annie Fréson hield er in 1996 ook een enquête naar lexicaal dialectverlies bij drie leeftijdscategorieën : een groep jongeren van 19 tot 25, een groep ouderen van +70 en een middengroep van 41 tot 49. Samenstelling van informantengroepjes naar sociale klasse en sekse was niet mogelijk omdat het aantal beschikbare proefpersonen in de jongeren- en de middengroep te klein was (cf. 2.1.).

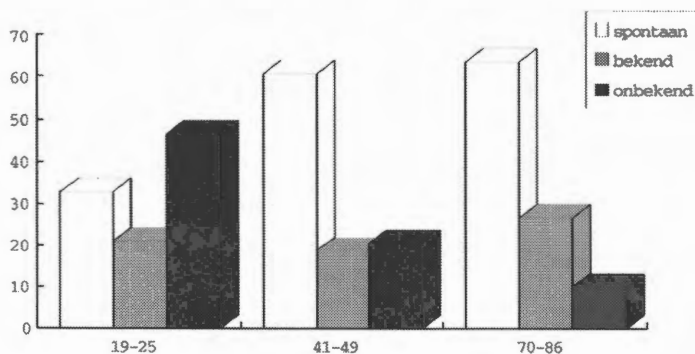
Fréson gebruikte voor haar enquête 129 Franse zinnen, waarmee ze naar 136 Waalse dialectwoorden vroeg waarvan de meeste in 1928 al in Voroux-Goreux opgetekend waren door Jean Haust (als onderdeel van een ruimere dialectenquête die in 1944 door Elisée Legros werd voortgezet). In de eerste kolom van tabel 5 vindt men (in percentages) het aantal correcte Waalse vertalingen van de Franse woorden in de enquêtezinnen. Wanneer de proefpersonen het Waalse woord niet 'spontaan' bij de vertaling gebruikten, en dat ook na een tweede vertaalpoging niet deden, noemde Fréson het dialectwoord en vroeg of het de informanten bekend was. De antwoorden op die vraag staan in de tweede en de derde kolom.

Tabel 5 : Enquêteresultaten
lexicaal dialectverlies Voroux-Goreux
(Fréson 1996)

<i>Leeftijds- groep</i>	<i>Spontaan</i>	<i>Bekend</i>	<i>Onbekend</i>
19-25	32,54	21,05	46,41
41-49	60,66	18,75	20,59
70-86	63,42	26,47	10,11

Tabel 6 : Grafiek enquêteresultaten
lexicaal dialectverlies
Voroux-Goreux

De cijfers spreken voor zich. Het dialectverlies lijkt bij de generatiewissel tussen de 40-jarigen en de jongeren in een stroomversnelling te zijn geraakt.

De verdwenen of verdwijnende dialectwoorden worden – voor zover ze verwijzen naar zaken, handelingen of begrippen die nog bestaan – wel eens door dialectsynoniemen gesubstitueerd, maar meestal komen er Franse equivalenten voor in de plaats, al dan niet in een (mor)-fonologisch gedialectiseerde vorm.

De Waalse dialecten bevatten een groot aantal Germaanse leenwoorden. De woorden van 'Nederlandse' origine hierbij, zijn niet aan de officiële taal of standaardtaal ontleend maar aan de omgangstaal : de dialecten. Dit vormt een opvallend verschil met de vele Franse en relatief weinig Waalse leenwoorden in het Tongers (cf. Férir 1943). De overname van Germaanse/'Nederlandse' leenwoorden in het Waals is toe te schrijven aan de vroege intensieve contacten tussen de Germaanse en de Keltische of geromaniseerde bevolkingen, de handelsbetrekkingen met Vlaanderen en het verkeer van ambachtslieden in de middeleeuwen, de talloze Vlaamse seizoenarbeiders die op de grote Waals-Brabantse en Waals-Haspengouwse landbouwbedrijven gingen werken, de duizenden Vlaamse forensen in de Waalse steenkoolmijnen en fabrieken, de tienduizenden Vlaamse immigranten in de stedelijke agglomeraties van het langgestrekte industriegebied Luik-Namen-Charleroi (cf. Fonteyn 1997), de contacten in de kazernes en aan het IJzerfront, en de marktbezoeken heen en weer over de taalgrens. Sommige leenwoorden zijn zeer oud en dateren uit de Merovingische periode of nog eerder, zoals *heure* 'schuur' uit Frankisch *skura. Andere werden waarschijnlijk in de (late) middeleeuwen ontleend, b.v. *pane*, als benaming voor de typische Vlaamse S-vormige dakpan die vanaf de 15de eeuw gebruikt werd. Recenter is het in het Luikerwaals zeer bekende *boûkète* '(pannenkoek van) boekweitmeel', dat waarschijnlijk in de 16de eeuw aan het Haspengouwse Limburgs ontleend is, waar men het als *boeket* aantreft. Ook *blèk* in *achète di blèk* 'blikken bord', *potékése* 'potkaas' en *chlop* in *aler (è) chlop* 'gaan slapen' zouden uit het Haspengouwse Limburgs afkomstig zijn. *Blinkî* 'blinken' is vermoedelijk dan weer via de Brusselsese kasernes en de soldatentaal in het Waals doorge-

drongen (cf. o.a. Boileau 1942, Geschiere 1950, Herbillon 1952/1953, PALW 1990/1992).

Deze leenwoorden zijn net als de autochtone dialectwoorden sterk aan verdwijning onderhevig. Armand Boileau stelde in 1942, op basis van een onderzoek van het Luikerwaals, dat oude leenwoorden die volledig aan het Waalse dialectsysteem aangepast zijn en waarvan afleidingen zijn gevormd, het beste stand hielden. Fréson merkte in 1996 op, dat leenwoorden die in het Waals een Romaans synoniem hebben dat met het Franse standaardtaalwoord overeenkomt, snel worden opgegeven. Ik ken daar maar één uitzondering op en dat is het vloekwoord *gotferdom*. Dat is ondanks zijn duidelijk vreemde herkomst nog steeds vrij 'populair' in Wallonië, omdat het als minder cru wordt ervaren dan zijn Romaanse equivalenten (waarschijnlijk omdat men het leenwoord niet precies begrijpt en ongevoelig is voor de connotaties ervan).

3. EEN WAALS-VLAAMSE VERGELIJKING EN EEN BEPERKTE POGING TOT VERKLARING VAN DE VERSCHILLEN

Als men de evolutie van de taalsituatie in Tongeren – en in Vlaanderen in het algemeen – vergelijkt met die in Voroux-Goreux – en in Wallonië –, dan vallen twee grote verschillen op. Ten eerste verlopen het dialectverlies en de dialectsubstitutie niet in hetzelfde tempo en, ten tweede, hebben (of heeft een deel van) de vervangende varianten of variëteiten niet dezelfde status. Concreet betekent dit het volgende. In Vlaanderen brokkelt het dialect langzaam maar zeker af en heeft het ook functioneel wat terrein verloren; in Wallonië echter gaat het

structurele dialectverlies veel sneller en is het dialect door de jongeren naar het communicatief marginale domein van de folklore verwezen. In Wallonië is de standaardtaal, het Frans, bij de jongere generaties volledig in de plaats getreden van het dialect (zeker in de stedelijke agglomeraties). Het Frans in Wallonië is weliswaar niet helemaal hetzelfde als het Frans in Frankrijk, maar het verschil tussen die twee is veel kleiner dan dat tussen het Nederlands in Vlaanderen en dat in Nederland (cf. Hilgsmann 1989 en Blampain e.a. 1997). In Vlaanderen stelt men een gedeeltelijke vernederlandsing en regiolectisering vast van het dialect. Daar lijkt als informele spreektaal een regionaal gekleurde algemenere omgangstaal te ontstaan, die (nog) ver af staat van de in formele situaties en als schrijftaal gebruikte standaardtaal (cf. Geeraerts 1997).

Voor de verklaring van deze verschillende ontwikkelingen wil ik mij hier beperken tot de factoren die de snelle verdwijning van het dialect en de introductie van het Frans in Wallonië mogelijk hebben gemaakt en nagaan hoe op die punten de situatie in Vlaanderen verschilt of verschilde.

(1) Een van de factoren die in Wallonië een rol hebben gespeeld was de vroege, snelle, ingrijpende industrialisering en de plattelandsvlucht en bevolkingsvermenging die daar het gevolg van waren naar en in grote, stedelijke agglomeraties.

Vlaanderen heeft lange tijd een sterk agrarisch karakter bewaard, wat de instandhouding van de dialecten heeft bevorderd. De economische ontwikkeling is in veel Vlaamse gewesten pas begonnen in de jaren '60 en ze was ook meer versnipperd dan in Wallonië. Bevolkingsvermenging ziet men in Vlaanderen eigenlijk pas goed vanaf

de jaren '70, in de zgn. 'verkavelingen' op rij-afstand van de steden. Vandaar ook de term *Verkavelingsvlaams*, die zo'n 10 jaar geleden voor het eerst gebruikt werd door Geert Van Istendael in *Het Belgisch labyrint*.

(2) In Wallonië werd voor de invoering van het Frans en de uitschakeling van de dialecten een ijzersterk argument gebruikt : met Frans hebben kinderen betere slaagkansen op school en in het latere beroepsleven.

Een argument als zou men door behoorlijk Nederlands te spreken betere slaagkansen hebben op school, heb ik in mijn jeugd – in het Vlaanderen van de jaren '50 en '60 – nooit horen gebruiken. (Steeds meer jonge Vlaamse ouders voeden hun kinderen vandaag in het Nederlands op – of in een tussentaal-Nederlands –, omdat het een 'verzorgder' taal is dan dialect : een status-argument dus.) Een sociaal-economische motivering, dat Nederlands voor Vlamingen nodig zou zijn geweest om de carrièrekansen te verbeteren, was in het oude, unitaire België nauwelijks bruikbaar. Iedereen was ervan overtuigd dat men daar eerder een goede kennis van het Frans voor nodig had, en dat berustte in hoge mate op een realiteit.

(3) Het Frans had bij zijn invoering in Wallonië geen concurrent op de H-positie in de taalgemeenschap en het kon die dan ook snel en makkelijk innemen.

Het AN vond bij zijn invoering in Vlaanderen op de H-positie twee concurrenten : het Frans en een oudere, veelal op Brabantse leest geschoeide, hoofdzakelijk schriftelijke variëteit van het Nederlands. De verdringing van die twee, die erg moeizaam is verlopen en die ik hier niet meer hoeft te beschrijven, heeft veel tijd gekost.

(4) Hoewel het Frans in Wallonië een vreemde taal is en de Fransen er niet altijd op onverdeelde sympathie kunnen rekenen, zijn de meeste Walen er toch trots op tot de grote Franse cultuurgemeenschap te behoren. De enkele verschillen die het Frans in België vertoont met dat in Frankrijk, vinden de meeste Franstalige Belgen voldoende en vaak ook noodzakelijk om hun identiteit, verschillend van de Franse, uit te kunnen drukken.

Het AN, en dan zeker de vorm waarin het in het Noorden gesproken wordt, geniet in Vlaanderen veel minder sympathie en wordt veel meer als vreemd gevoeld. Het Nederlands heeft zeker ook niet het internationale en culturele prestige van het Frans. Men gebruikt het 'als zondags pak' in formele situaties en als schrijftaal. Het wordt door de meeste Vlamingen niet geschikt geacht om in de informele domeinen het dialect te vervangen. Daarvoor gebruikt men liever een tussenvariëteit : algemener verstaanbaar en met een sociaal hogere connotatie dan het dialect, maar toch nog voldoende vertrouwd en zo sterk geassocieerd met de regionale leefsituatie dat de factor solidariteit, die bij informele contacten zo belangrijk is, er toch voldoende in tot uitdrukking komt.

Het ziet ernaar uit, dat in Wallonië de dialecten volledig door het Frans verdrongen zullen worden (met behoud evenwel van een beperkt aantal geografische en sociale varianten). Het Waals, Picardisch, Gaumais (Lorrens) en Champenois zullen er binnen afzienbare tijd waarschijnlijk alleen nog tot het domein van de kunstmatig in leven gehouden regionale volkscultuur behoren.

In welke richting de taalsituatie in Vlaanderen zal evolueren, is (nog) niet duidelijk. Komt er als informele spreektaal inderdaad een soort algemene Vlaamse

omgangstaal tot stand en dringt die verder door tot de formele domeinen en de schrijftaal, of zal de informele spreektaal zo sterk vernederlandst worden dat het verschil met het AN minimaal wordt? De (relatieve) welvaart die Vlaanderen sinds enkele decennia kent, zijn recent verworven politieke en economische autonomie en het toegenomen zelfbewustzijn van de jonge Vlamingen zouden de ontwikkeling van een duidelijk(er) 'eigen' variëteit van het Nederlands eventueel in de hand kunnen werken. Ook de politiek van de Vlaamse regering, die erin bestaat de Vlaamse identiteit zo veel mogelijk te willen benadrukken, bevestigen en afficheren – wat die identiteit ook precies moge zijn? –, zou hetzelfde effect kunnen hebben (cf. Janssens 1995a en 1995b). Dit zou de inspanningen die de Taalunie en andere instellingen en verenigingen voor de eenheid van het Nederlands leveren, en die door de Vlaamse regering officieel onderschreven worden, wel eens kunnen ondergraven.

BIBLIOGRAFIE

- BLAMPAIN D., A. GOOSSE, J.-M. KLINKENBERG & M. WILMET, *Le français en Belgique* (Duculot, Louvain-la-Neuve 1997).
- BOILEAU A., *Systematisch onderzoek van de woorden van Germanischen oorsprong in het Luiker Waalsch* (onuitgegeven scriptie Université de Liège, 1942).
- BRUGGEN P., *Het administratief taalgebruik in Tongeren (1830-1930)* (onuitgegeven scriptie Katholieke Universiteit Leuven, 1980).
- F RIR G., *Fransche invloed op den woordenschat van het Tongersch dialect* (onuitgegeven scriptie Université de Liège, 1943).
- FONTEYN G., *In de rue des flamands* (1997).
- FRÉSON A., *Kennis en gebruik van woorden van « Nederlandse » oorsprong in het Waalse dialect van Voroux-Goreux* (onuitgegeven scriptie Université de Liège, 1996).

- GEERAERTS D., S. GRONDELAERS & D. SPEELMAN, *Convergentie en divergentie in de Nederlandse woordenschat* (Katholieke Universiteit Leuven 1997).
- GESCHIERE L., *Eléments néerlandais du wallon liégeois* (Amsterdam 1950).
- HAUST J., Manuscript dialectenquête Voroux-Goreux 1928 (Université de Liège, Institut de Dialectologie wallonne).
- HAGEN A. & H. MÜNSTERMANN, 'Functieverlies en structuurverlies bij minderheidstalen en dialecten', in : *Handelingen van het achtendertigste Nederlands filologencongres*, Amsterdam 1985, pp. 63-84.
- HANSON H., 'Het middelbaar onderwijs in Tongeren, in het bijzonder de taalsituatie en het moedertaalonderricht (1830-1914)', in : *Het Oud Land van Loon XL*, 1985.
- HERBILLON J., 'Eléments néerlandais du wallon liégeois', in : *Les dialectes Belgo-romans*, VIII-1 (1952), pp. 16-26 ; VIII-2/3 (1952), pp. 65-89 ; VIII-4 (1952), pp. 183-196 ; IX-1 (1952), pp. 32-53 ; IX-2 (1952), pp. 124-144 ; X-1 (1953), pp. 75-107.
- HILIGSMANN Ph., 'België : een land met twee snelheden', in : *Album Moors* (Cipl, Liège 1989), pp. 125-137.
- JANSSENS G., 'Nationalisme en taal : overeenkomsten en verschillen tussen Vlaanderen en Midden-Europa', in : *Neerlandica extra Muros XXXIII-2* (1995a), pp. 34-41.
- JANSSENS G., 'De nieuwe Vlaamse taalstrijd', in : *Neerlandica extra Muros XXXIII-2* (1995b), pp. 54-60.
- MAULE A., *Lexicaal dialectverlies in het Tongers* (onuitgegeven scriptie Université de Liège, 1990).
- PALW, *Petit atlas linguistique de la Wallonie I-II* (Institut de Dialectologie wallonne, Université de Liège 1990/1992).
- STEVENS A., *Tóngersë Diksjeñêër* (Tongeren 1986).
- VANCRAYEBECK K., *De vernederlandsing van de administratie en het onderwijs in Tongeren in de 19de en het begin van de 20ste eeuw* (onuitgegeven scriptie Université de Liège, 1997).
- Vlaamse Regionale Indicatoren 1997* (Administratie Planning en Statistiek, Departement Algemene Zaken en Financiën van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Brussel 1997).

Guy JANSSENS